

Å endre ords betydning kan bety endret virkelighet

- Et notat om rasismedebatten

Ragnar Næss

Termer, begreper og begrepsbestemmelser	2
Tre bruksmåter av ordet «rasisme» i dag	4
Termen «rase»: opphav og bruk over tid	6
Alfred Russel Wallace: Sosialdarwinistisk raselære	7
John Munro: The Story of the British Race.....	8
«As long as the British Race remains what it is»: Visekongen av India.....	9
Lord Curzon om "the British Race".....	9
Oppsummering av de britiske eksemplene.....	10
Magnus Hirschfeld og Ruth Benedict: Lansering av ordet "rasisme".....	11
Den biologiske forståelsen av "rase" og "rasisme" blir enerådende.....	15
Rasismedebatten i etterkrigstiden i Storbritannia.....	16
John Rex.....	17
Michael Banton.....	18
Robert Miles.	19
Den norske debatten.	21
Tre bidrag og en debatt.....	21
Rasisme-ordets seiglivethet i sin brede betydning.	23
Oppsummering, konklusjon samt noen utdypinger.....	25
Litteratur	26

Resymé

Forestillinger om «de Andre» har i historien vært knyttet til ulike ord og ulikt begrepsinnhold. For å analysere dette feltet må vi bruke innsiktene fra den empiriske semantikken og holde ord, begrepsinnhold og referanse analytisk adskilt. Ordet «rase» var på 1800-tallet ikke forbundet med genetikk, og da ordet «rasisme» ble lansert på 30-tallet av Magnus Hirschfeld hadde det ikke bare konnotasjoner om antatt arvelige gruppeegenskaper men var bredere og omfattet historisk og kulturelt ervervede egenskaper. Pga av fascismen ble ordet «rase» innsnevret ved å gis et meningsinnhold som vektla genetisk baserte gruppeegenskaper etter annen verdenskrig. Ordet «rasisme» ble knyttet til forestillinger om

rangerte nedarvete egenskaper ved grupper og folkeslag. Da britiske forskere på slutten av 1960-tallet hevdet at den fiendtlige og diskriminerende motstanden mot innvandring var «rasisme» problematiserte de ikke innsnevringen av den tidligere brede betydningen av ordet, men prøvde å begrunne et bredere begrep uten å ta hensyn til at et slikt allerede hadde historisk gyldighet. Denne svakheten ble overført til den norske debatten. Denne kjennetegnes imidlertid av at toneangivende bruksmåte eksplisitt tilslutter seg en snever språkbruk og et biologisk begrepsinnhold, mens tekstanalyse ofte viser at man i praksis bruker et bredere begrep. Ordbruken i etterkrigstiden ble videre ledsaget av et overdrevent fokus på å finne eksakt definisjon med høy evne til å subsumere enkeltfenomener. Dette ledet til et overdrevent fokus på grenseoppgang. Artikkelen hovedkonklusjon handler således ikke primært om hva som «er» rasisme eller ikke, men at språkbruken har vært tilslørende og egnet til feilaktig å underbygge påstander om at det er «lite rasisme». Ordet bør brukes bredt og relativt uspesifikt om en mengde fenomener (typer handlinger, oppfatninger, institusjoners funksjonsmåte, mm) som tenderer mot å marginalisere innvandrere og minoriteter. Rasisme kan i henhold til dette løst defineres som «illegitime fordommer mot folkeslag, forankret i en «naturaliserende» essensialisme, men man bør ikke «flagge» med ordet i debatt eller analyse fordi de interessante og etisk viktige konklusjonene ligger i mer spesifikke analyser av utelukkelsesmekanismer av ulik art. Ordet «rasisme» fører lett debatten på avveie.

Termer, begreper og begrepsbestemmelser

Det sies at lingvisten Benjamin Lee Whorf (1897-1941)¹ kom til språkfilosofien via sitt yrke som agent innen ulykkesforsikring. Han noterte seg at de betydningene man la i ord kunne skape uønskete og farlige situasjoner. Et eksempel var uttrykket «tomme bensinkanner» som selvfølgelig innebar at det ikke var bensin i dem, men samtidig fikk en til å glemme at det ofte var eksplosjonsfarlig bensindamp i dem. Det er en kjent sak at ord man velger og intenderte betydninger man tilskriver dem kan ha konsekvenser for hva som skjer i virkelighetens verden. Det følgende er et forsøk på å anvende dette perspektivet på rasismedebatten med særlig vekt på debatten i England og Norge.

I denne artikkelen søker jeg å reformulere og utdype en posisjon vedrørende rasisme i Norge ved å legge vekt på et semantisk og idéhistorisk perspektiv². Før vi tar opp rasismedebatten er det viktig å understreke at det alltid er en dialektikk mellom et begrepsord og den begrepsmessige – intendert kunnskapsbaserte - betydningen vil legger inn i ordet. Gamle ord tilskrives ny referanser, nye ord dannes og brukes dels på nyoppdagete dels på velkjente fenomener og betydningsinnhold endres over tid, ofte på subtil og umerkelige måte. Disse prosessene er ikke uten fallgruber og kan brukes og misbrukes, bevisst eller ubevisst, via individuelle valg og/eller kollektive prosesser, til bestemte formål. Jeg skal nevne to eksempler på dette som en forberedelse til det egentlige temaet.

---

¹ For en gjennomgang av Whorfs posisjon, se Kristoffersen et. al. (2011).

² Se Næss (1986, 1999, 2000 og 2008).

Opprinnelig hadde ordet «demokrati» mange negative assosiasjoner. Det henspilte begrepsmessig på mobb og uregjerlige folkemasser, «folkestyre» i negativ forstand³. Seinere ble ordet brukt i samband med prinsippet om folkesuverenitet, allmenn stemmerett, ytrings- og forsamlingsfrihet og parlamentarisk styreform. Ordet var det samme, men begrepsinnholdet noe annet. Da de liberale prinsippene begynte å slå gjennom var det ikke uten videre gitt at ordet «demokrati» skulle bli en sentral markør for det vi i dag kaller demokrati. Men ordet ble altså adoptert av liberalerne, og fikk etter hvert konnotasjoner som en allmenn positiv målestokk på ryddig og gagnlig samfunnsorganisering. Demokrati er alltid noe godt! Man kunne imidlertid ha valgt et annet ord – eller laget et nytt - pga de negative konnotasjonene ordet hadde fra før av.

Utviklingen av forholdet mellom begrepsord og begrepsinnhold er både noe som kan utforskes empirisk og vurderes mht. legitimitet dersom utviklingen berører etiske temaer. Konservative mennesker kunne på slutten av 1800-tallet peke på det tvetydige når liberalerne flagget med ordet «demokrati». Betydde det at man til tross for agitasjonen for parlamentarisme og almen stemmerett i ordnete former fortsatt tilkjente opprør, voldelig massemobilisering en viss legitimitet? At man egentlig ikke ønsket å ta avstand fra det? Bruken av ordet «demokrati» brukt om noe verdifullt, antydte det ikke noe slikt? Begrepsbestemmelsene i de liberale verdiene signaliserte en lovlydig og ordnet virksomhet, mens det ordet som ble brukt gav assosiasjoner (konnotasjoner) til folkelige opprør. En kunne argumentere med at konstellasjonen begrepsord/begrepsbestemmelse var tvetydig og illegitim fordi den prøvde å forene uforenelige forhold, evt. at den var tilslørende fordi den betydde at «demokratene» frontet sin sak med ryddige og oversiktlige forslag egnet til å berolige de konservative samtidig som begrepsordet via konnotasjonene holdt døren oppe for legitimiteten av folkelige opptøyer. Diskrepans mellom begrepsord og begrepsbestemmelse hadde da en lett tilslørt politisk funksjon.

Det andre eksempelet er bruken av ordet «sosialisme» i norsk sosialdemokrati. Før første verdenskrig var tanken om samfunnsmessig styring på alle områder samt radikale inngrep i forhold til den private eiendomsretten sentrale i forståelsen av hva «sosialisme» betydde.. Da sosialdemokratiet forlot den revolusjonære strategien beholdt man ordet «sosialisme» som et honnørord, mens begrepsinnholdet stadig syntes å endre seg, til dels ut fra taktiske hensyn, noe som ble påpekt av politiske motstandere⁴. I dette tilfellet var det maktpåliggende for sterke politiske strømninger i en pragmatisk tid å beholde et honnørord med konnotasjoner til partitradisjonene og en radikal politikk som alltid hadde en viss appell overfor velgergrunnlaget.

Hva ordet «rasisme» angår har vi sett en annen type utvikling. Det tvilsomme i denne prosessen og forsøkene fra ulike sider på å håndtere rasismetemaet er det sentrale anliggendet i denne artikkelen. Begrunnelsene har vært tvilsomme og har bidratt til å avspore debatten.

Et ord om forskningen om rasisme mer generelt. Generelle verker bruker i liten grad de skillene som empirisk semantikk benytter seg av. Rasisme ses på som en «forestilling om

---

³ Se Christophersen (1966).

⁴ Jfr. venstrepolitikerer Bent Røyseland som uttalte: «Å forstå hva arbeiderpartiet mener med sosialisme er som å springe med kvigene om våren».

rase» der nivåene ord, begrep og referanse ikke holdes systematisk fra hverandre. Dette gjelder både generelle oversiktsverker samt bidrag som bruker rasismebegrepet på former for innvandringsfiendtlighet, selv om de siste står forfatteren nærmere i sine politiske synspunkter⁵.

Tre bruksmåter av ordet «rasisme» i dag

Vi har i dag minst tre ulike begreper rasisme som lever side om side. For det første et begrep som forutsetter at diskrimineringsgrunnlaget formuleres i biologiske, fortrinnsvis genetiske termer. Det kunne kalles «etterkrigsbegrepet» av grunner som vil fremgå.

For det andre et begrep som argumenterer vitenskapelig og som ikke forutsetter biologisme, men regner oppfatninger som rasistiske selv om diskrimineringsgrunnlaget formuleres i termer som handler om kultur, tradisjon eller liknende forhold. La oss kalle dette «nyrasisme».

Et tredje mer folkelig begrep finner vi i journalistikk og i slagord som prosjektet "Vålerenga mot rasisme"⁶. Her lanseres ingen rasismedefinisjon, kampanjen bruker bare ordet. Men det forutsetter åpenbart ikke som sin referanse skadelige og feilaktige forestillinger om genetikk hos klubbmedlemmer og publikum. Ut fra eksempler på når rasismeordet brukes inngår ordbruken i en kamp mot fiendtlighet og fordommer overfor «andre folkeslag» i mer generell og uspesifisert forstand, særlig da innvandrere, og særlig de med mørk hud.

I det følgende vil jeg argumentere mot tanken om at ordet «rasisme» legitimt bare kan forstås som betegnelse på en biologiserende ideologi, men også at mange rasismeforskere og antirasister har feilet når de legger vekt å å begrunne legitimiteten i det en kunne kalle nyrasisme eller "kultur-rasisme" ved enten å postulere uærlighet fra de som angriper innvandrere («de er egentlig rasister, men bruker andre argumenter») eller ved å hevde at selv om «nyrasismen» skiller seg fra den andre ved et annet diskrimineringsgrunnlag, er det "nye" begrepet rasisme *funksjonelt sett* helt analogt til det "gamle": Effektene er de samme, heter det. Det siste poenget kan forsvares i den forstand at både det biologistiske begrepet og det bredere begrepet «rase» slik det undertiden brukes i innvandringsfiendtlige innspill er «essensialiserende» eller «naturaliserende» i den forstand at man mener at «de er bare slik», evt. «kan ikke noe for det», men at de altså er skadelige eller står for noe som er uforenelig med «oss slik vi er». Men mitt poeng er at disse anti-rasistenes argumentasjon er utilstrekkelig.

At det «finnes mye mer rasisme enn mange tror» er allikevel ikke det sentrale i det følgende. Poenget er at ordet «rase» opprinnelig refererte til «folkeslag» generelt uten at noe var sagt om bakgrunnen for fellestrekkene. Ordet «rasisme» slik det ble brukt først tok med seg denne brede betydningen. Fokuseringen på genetikk herunder diskrediterte teorier om arvelighet kom først inn som definatorisk kjennetegn etter annen verdenskrig Denne

---

⁵ Se f.eks. Hannaford (1996), Lavik (1998), Solomos et al. (2002), Skorgen (2002), Fredrickson (2003). Hva de siste angår se Heiberg (1988), Hjemdal (1993), Lien (1996), Norsk Folkehjelp (1996), Larsen (1997) og Brox (1997b).

⁶ Vålerenga mot rasisme er blitt et begrep i norsk fotball. Se <http://www.vif-fotball.no/article605122.ece>. Prosjektet fikk Annette Thommessens ærespris i 2002.

innsnevringen ble implisitt og nærmest ubevisst godtatt av så vel de som mislikte innvandringen og motarbeidet den og de som mente at innvandrings skeptikerne sto for feilaktige og skadelige holdninger.

Mitt utgangspunkt er at dette idehistoriske og semantiske aspektet er neglisjert i debatten, også av de som argumenterte for legitimiteten i å bruke rasismebegrepet på fremmedfiendtligheten i etterkrigsinnvandringens Europa⁷. Debatten har i for liten grad reflektert over den faktiske innsnevringen i ordenes begrepsbestemmelser som skjedde under og etter krigen. Ble den diskutert? Er den legitim? Hvilke konsekvenser har den eller kan den ha? Denne typen spørsmål er ikke blitt reist.

Liksom i Whorfs eksempel med de tomme bensinfatene innebar innsnevringen at man fikk en ny anvisning på hva man skulle se etter: spørsmålet om rasisme ble forstått som et spørsmål om oppfatninger som var fordømt og mer eller mindre forlatt av alle, og konklusjonen var derfor at det «ikke finnes rasisme lenger» utover helt marginale grupper. Men som i Whorfs eksempel tildekket språkbruken en annen og truende realitet. Innsnevringen hadde således en frikjennende funksjon i forhold til fordommer mot folkeslag og fordommer mot innvandrere, fordommer som derved lettere kunne redefineres dels som beklagelige, men «ikke-rasistiske» fenomener, dels som legitim kritikk av trekk ved innvandrerne og deres kultur.

På samme måte som i tilfellet med ordet «demokrati» og «sosialisme» ble forholdet mellom ord og begrep endret. Men i eksempelet «demokrati» ble et ord med en viss negativ klang redefinert til et begrep om noe positivt og ønskelig for alle samtidig som man beholdt ordet selv. I tilfellet «sosialisme» i det minste i den norske debatten ble ordets betydning redefinert pånytt og pånytt av Arbeiderpartiet i takt med den politiske utviklingen. I tilfellet «rasisme» ble et ord redefinert fra å gjelde svært utbredte evaluative forestillinger om folkeslag til å gjelde veldig spesifikke doktriner som vitenskapelig sett var forkastet, og følgen var da at ordet i det store og hele også ble forkastet som beskrivelse på faktisk forekommende holdninger og synspunkter.

Metodiske sett legger jeg til grunn at den leksikalske betydningen av termer, for eksempel "rase" og "rasisme" ikke uten videre kan fastslås ut fra ordbøker, i det minste i den forstand at ordbøker ofte gir en blanding av regelgivende og bruksmåtebeskrivende definisjoner, men ofte heller til det første^{8,9}. I tvilstilfeller må ords betydning springe ut av hva vi kan slutte oss til ut fra bruken av disse termene i praksis, dvs. i ytringer og i relevante tekster der termene forekommer. Mens dette bør være ukontroversielt, er det flere spørsmål knyttet til hvordan språklig kontekst i praksis gir materiale for dokumentasjon av ords mening¹⁰. Jeg legger

---

⁷ Se Næss (1986,1999, 2000, 2008) for ulike bidrag der jeg har søkt å analysere rasismebegrepet relativt til den norske og britiske debatten. En selvstendig behandling av det semantiske spørsmålet synes å mangle i helt sentrale oversiktsverk, for eksempel Solomos & Back (2000).

⁸ Fremstillingen her er delvis inspirert av mitt mangeårige arbeid som forsker, aktivist og konsulent på innvandrings- og minoritetsspørsmål, delvis av min far Arne Næss' arbeider innen semantikk. Jeg følger en del av hans konvensjoner i fremstillingen, blant annet å bruke hermetegn («...») om ord/ termer og kommaer ('...') om begreper.

⁹ Denne forutsetningen er sentral i deskriptiv semantikk, se Næss (1953) avsnittet «Occurance analysis» pkt 7.

¹⁰ Se Næss (1953:271) og Saeed (1997: 191).

videre til grunn at betydningen av ordet "rase" fremgår av ordbøker¹¹, men bare indirekte og avledet. Først og fremst må påstander om ords betydning bygge på implikasjonene av det som fremgår av faktisk bruk.

Jeg skal i det følgende først se på betydningen av ordet «rase» etymologisk og hvordan ordet ble brukt i den innflytelsesrike britiske tradisjonen på 1800-tallet da britene var verdens stormakt nummer en. Dernest skal jeg se på nydannelsen av ordet 'rasisme' som Magnus Hirschfeld lanserte i boka med navnet «Rassismus» i 1938, og som ble fulgt opp bl.a. av Ruth Benedict i 1942. Dernest vil jeg se på rasismedebatten i etterkrigstiden, først den britiske og til sist den norske.

Termen «rase»: opphav og bruk over tid

Det er flere teorier om opphavet til ordet "rase"¹². Det ene er at det henger sammen med det latinske "ratio" som betyr fornuft, det andre at det kommer av det arabiske "ra's" som betyr "hode", et ord som i både arabisk og ottomansk tyrkisk brukes så vel figurlig som metaforisk, det siste i betydningen "utspring", "det prinsipielle" eller "det typiske" evt. "det normgivende". Denne bruksmåten av "hode" ligger også i våre uttrykk "hovedsaken" og "hovedsakelig". De første forekomstene i et europeisk språk er i spansk "raza" eller "razza" og er registrert fra 1200-tallet av, altså under det andalusiske kalifatet. Det betyr da grovt sett "folkegruppe". Det heter at ordet i de første århundrene primært ble brukt om mennesker som nedstammer fra et felles opphav¹³.

Bruk av ordet i en betydning knyttet til den fremvoksende naturvitenskapen opptrer først på slutten av 1700-tallet. Michael Biddiss påpeker at ordet "race" ble brukt i en mengde ulike betydninger, fra "the race of birds" til "The Race of Lawyers" samt "The British Race".¹⁴ Bruken av uttrykket "The Race of Lawyers" indikerer en overført/metaforisk (i betydningen

---

¹¹ Det er faktisk ikke så uvanlig å finne en bredere betydning av "rase" i ordbøker. Her er noen eksempler: 1. I Gyldendals fremmedordbok fra 1969 finner vi følgende tekst: "Ra'se, en. Fr. større gruppe individer som stemmer overens i en rekke arvelige fysiske og psykiske egenskaper og ved at flere eller færre av disse skiller seg fra andre grupper; art, underart, varietet; slag". Vi ser her at ved siden av det en for korthets skyld kan kalle den genetiske betydningen finner vi en del andre betydninger, adskilt fra den første ved semikolon ("art, underart, varietet; slag"), d.v.s. det en kunne kalle en bredere betydning: at det finnes mennesker av ulike "slag" er ikke uten videre synonymt med at det finnes mennesker av ulike raser.

I Encyclopedia Judaica, Paris 1986 finner vi under oppslaget "Theory of Race" henvisninger til likhetstanker i kristendommen og jødedommen, tanken om at adelen hadde "blått blod", og at Fichte mente tysk var Europas opprinnelige språk. Dette antyder et bredt begrep. Nordstets svenske ordbok 1999: Ras - människotyp som kännetecknas av ytre ärftliga drag så som hudfärg, ansiktsform og kroppsbyggnad. Är utvidgat om människotyp som främst er kulturellt bestämd. Her beskrives altså "utvidelsen" som legitim leksigrafisk sett. Norsk synonymordbok. Kunnskapsforlagets blå ordbøker. Aschehoug-Gyldendal 1986 Rase (se art) – avstamning, slekt, stamme. Særlig via synonymet "stamme" åpner ordboka for ikke-biologiske betydninger. The Concise Oxford-Hachette French Dictionary 1998. Fr. Race – eng. 1. race (humains). 2. Breed. 3(categorie de personnes): une race guerrière: a race of warriors. Ordboka åpner altså for en bredere betydning.

¹² Se "Etymology online" (<http://www.etymonline.com/>) for en generell oversikt. Lingvisten Peter Daniels har gitt argumenter for at det arabiske "ra's" trolig er ordets etymologiske rot.

¹³ Miles (1989: 32).

¹⁴ Biddiss (1979).

uegentlig) betydning, mens andre uttrykk, eksempelvis "The British Race", ble brukt i fullt alvor med viktige politiske og kulturelle overtoner. Vi skal velge uttrykket "The British Race" som et eksempel på bruk av ordet rase som ikke passer inn i tanken om at ordet primært sto for oppfatninger om arvelighet i genetisk forstand. Vi skal se på fire eksempler fra britisk ordbruk før første verdenskrig som viser at en bredere betydning enn den biologistiske var gangbar.

Alfred Russel Wallace: Sosialdarwinistisk raselære

Alfred Russel Wallace (1823-1913), en britisk autodidakt som ut fra personlig interesse i mange år publiserte artikler om raselære, holdt 1.mars 1864 et foredrag i "The Anthropological Society" i London. Denne foreningen var dannet året før av misfornøyde medlemmer av det eldre "The Ethnological Society" som i noen grad hadde tatt opp britenes grusomheter mot andre folkeslag, eksempelvis overfor Australias urinnvånere. Tidels skjedde denne kritikken innen rammen av raseteori, en slags filantropisk rasisme. I den nye foreningen ble vekten lagt på å kombinere etnologisk kunnskap med en visjon om den britiske sivilisasjonens overlegenhet og med en mer stridbar nasjonalisme.

Foredraget var inspirert av Darwin. Temaet var hvorvidt dagens mennesker stammet fra en og samme art (species), eller stammet fra ulike om enn liknende arter. Wallace sitt hovedpoeng er i følge Biddiss at

*what make humans unique in the organic world is their progression to a state where Natural Selection operates not upon their physical but rather upon their mental and moral condition.*¹⁵

Etter å ha forklart Darwins teori om naturlig utvelgelse beskriver Wallace hvordan evne til samarbeid, opparbeidelse av kunnskap, m.m. skaper "raser" som vinner frem på bekostning av andre "raser", som må bukke under.

*It is the same great law of "the preservation of favoured races in the struggle for life", which leads to the inevitable extinction of all those low and mentally undeveloped populations with which Europeans come into contact*¹⁶

Menneskene utgjorde en gang en homogen rase, i flg. Wallace

*Man may have been, indeed I believe, must have been, once a homogeneous race*¹⁷

men etter hvert er det skjedd en differensiering i ulike raser.

*If in proportion as man's social, moral and intellectual faculties became developed, his physical structure would cease to be affected by the operation of "natural selection", we have a most important cue to the origin of races*¹⁸

---

¹⁵ Biddiss, op.cit.:38.

¹⁶ Biddiss, op.cit: 48-49.

¹⁷ Biddiss, op.cit: 49

Wallace konkluderer altså at menneskene bare utgjorde en enhetlig rase så lenge naturlig seleksjon ikke ble bestemt av mental og sosial utvikling, men bare av fysisk utvikling. Senere er menneskene adskilt med "raseskiller", men altså ikke raseskiller som grunnleggende sett baserer seg på fysiske egenskaper.

Sett ut fra vårt siktepunkt er det viktig at Wallace eksplisitt unntar fysiske determinanter fra sitt rasebegrep. En kan kalle ham sosialdarwinist, men Wallace er altså et eksempel på at det vi vil kalle sosialdarwinistisk tenkning brukte termen rase om grupper utviklet i en historisk og sosial prosess.

John Munro: *The Story of the British Race*

Et annet eksempel er boka til John Munro: "The story of the British Race" fra 1899. Boka ble svært populær og hadde en vid leserkrets.

Innledningsvis er det lett å tolke Munro dit hen at han forfekter et biologisk rasebegrep. Han polemiserer eksempelvis mot tendensen til å klassifisere raser på basis av språk. Hovedeksempelet er kritikk av "arisk" som betegnelse på noe "rasemessig". Men så heter det at ...

we are on safer ground when we look at his ("man"s, RN) physical and moral characters¹⁹

Merk at det engelske "moral" er noe videre enn vårt norske "moral" i dagens ordbruk. Det omfatter også tradisjon, sed og skikk, og særlig da de som representerer klokskap og høy moral.

Hvilken funksjon har Munros henvisning til "moral characters"? Gitt en biologisk forståelse av termen "race" vil vi tolke det dit hen at Munro mener å si at det biologiske og genetiske bestemmer "moral", og ikke omvendt. Men siden Munro taler om "physical and (min uth.) moral character" kan han også tolkes dit hen at det som hører til fenomenet "moral" kan være et selvstendig kriterium, altså at de to kriteriene på en eller annen måte er sidestilt. Altså at "rase" som fenomen definatorisk sett viser seg i kulturelle og sivilisatoriske trekk. Dette tilsier at hans begrep "rase" innebærer at man kan uttale seg om - og fastslå - "rase", basert på særlig tydelige kjennetegn på "moral" av et bestemt slag. Et eksempel kunne være å tale om "høytstående raser", ikke primært fordi man mener at det finnes genetiske fellesskap mellom ulike "høytstående raser", men fordi kulturen – slik den fremstår for brukeren av et slikt uttrykk – har særlig verdifulle trekk.

Det som for oss lett fortøner seg som en slags tvetydighet eller uklarhet hos Munro gjenfinnes i resten av verket. Det er på det rene at "race" er et uttrykk for "britisk" egenart, men fremstillingen knyttes aldri entydig til tanken om at helt bestemte biologiske trekk og ikke historiske, kulturelle trekk frembringer denne egenarten. Det vil føre for langt å gå inn på dette, men det er viktig 1) at Munro i liten grad forfølger spørsmålet om trekk ved "raser" beror på sosialt tillærte egenskaper eller ikke, 2) at han mange steder taler om "typer" i stedet for "raser", 3) at han noen steder taler som om type språk kan være en indikasjon på

---

¹⁸ Biddiss, op.cit: 48

¹⁹ Munro 1899: 12

”rase”, og endelig 4) at selve uttrykket ”the British race” mer eller mindre synes å være synonymt med ”den britiske nasjon”.

Den typen dikotomi (genetisk/ikke genetisk) som har preget senere tenkning, og som vi også finner hos Wallace, finner vi ikke i denne teksten. Denne typen dikotomi setter seg øyensynlig gjennom for alvor med bestemte fremskritt i biologi. En naturlig konklusjon er at han opererer med det vi ville kalle et bredere begrep.

«As long as the British Race remains what it is»: Visekongen av India

Gilbert Elliot-Murray-Kynynmound, 4th Earl of Minto, visekonge av India i de siste årene av 1800-tallet, hadde et politisk utspill om den indiske Raj'en – britenes innsatte nominelle regent. Rai'en var på denne tiden så upopulær hos inderne at mange mente han ville måtte fjernes. Secretary of State Morley antydte at endog reformer ikke ville kunne redde rai'en som politisk figur i det britiske India. Til dette svarer Gilbert at:

*The Raj will not disappear in India as long as the British Race remains what it is, because we shall fight for the Raj as we have always fought, and we shall win as we have always won*²⁰.

Taler visekongen her om det vi ville benevne som historisk ervervede sosiale og mentale egenskaper som besluttsomhet, idealisme, viljesstyrke, osv., eller ønsker han å henlede oppmerksomheten på det biologiske/genetiske materialet britene er utstyrt med, uttrykt ved avstamning, hudfarge, skalletyper eller lignende – noe som da igjen forutsetningsvis bestemmer evnen til å kjempe og vinne? Det siste er ikke absolutt uforenelig med hans formuleringer, men er klart det minst sannsynlige. For den britiske rasens overlevelse er i hans ord betinget av dens mer dagsaktuelle kampvilje. Hans uttalelse kan også ses i lys av sosial-Darwinistisk tankegods. Men dette indikerer da at ordet ”race” henspiller på nasjonale egenskaper ervervet i kamp for overlevelse, kamp for dominans, utvikling av sivilisasjon, ikke på genetiske trekk. Vår dikotomi biologi/kultur treffer ikke hans begrepsføring. Den kan tolkes inn som en forutsetning, men like gjerne kan hans ord henspille på en bredere betydning der både det biologiske og det kulturelle hører med, uten at man har følt behov for noen nøyaktig avklaring. Visekongen og Munro synes i denne forstand å befinne seg i samme diskurs.

Lord Curzon om ”the British Race”

I 1909 holdt den sentrale britiske politikeren Lord Curzon en tale der han advarte mot engelskmenn som snakket for mye om at den britiske rasen holdt på å degenerere. Begrunnelsene som ble gitt av pessimistene var øyensynlig at britene hadde begynt å tape i en rekke sportsgrener samt at utenlandske talenter forbløffet britene.

*A foreign pastry cook is discovered who can run twenty-three miles quicker than any corresponding champion in this country*²¹

---

²⁰ Meyer (2000/2001).

Curzon ber britene ikke være overdrevent pessimistiske. Det er ingen fare for den britiske rasen. Hva er det disse britiske pessimistene og Curzon sikter til med ordet "rase"? Det er igjen mulig å konstruere en fortolkning som går ut på at han taler om moralske egenskaper som igjen bestemmes av genetisk materiale. Men når sportsresultater åpenbart også handler om trening og innsatsvilje, er dette en indikasjon på at Curzon også taler om egenskaper opparbeidet ved tradisjon, oppdragelse, innsatsvilje, fysisk fostring m.m. Og viktigere, talen hans ender med påpekningen av at hele verden kommer til England for å finne ut av hvordan de britiske "Public schools" kan produsere slike framifrå ledere. Underforstått: er det da noen grunn til å bekymre seg for den britiske rasen?

Dersom det var rase i genetisk forstand, og bare dette, som ligger i ordet "race" i denne teksten er Curzons formuleringer paradoksale. For hvis tanken var at skolesystemet (organiseringen av undervisningen i bred forstand) produser og opprettholder "the race" i ren genetisk forstand ville jo ikke et skolesystem som i prinsippet er etterlignbart av alle være hovedsaken, men snarere rekruttering av mennesker med bestemte genetiske egenskaper. Dette ville vært god skolepolitikk. Organiseringen av undervisningen ville være underordnet.

Dersom han hadde føyet til noe om inngifte med andre folkeslag som en årsak til tap i sport, kunne det understøttet en biologisk tolkning av ordet. Men han sier intet om dette og øyensynlig med god grunn, noe eksempelet med "a foreign pastry cook" indikerer. Han gir heller ingen råd av den typen som heller ikke var uvanlige på denne tiden: fødselskontroll, eugenikk, regler om giftemål for å begrense bestemte sykdommer, osv.

Dersom vi ser på teksten som helhet og vurderer hva resonnementene tilsier om betydningen av det ordet "race" som er en del av konteksten for talen, er den mest nærliggende konklusjonen at Curzon primært taler om noe analogt til det Munro, visekongen og Wallace taler om. Altså om det vi ville kalle en historisk og kulturelt ervervet britisk egenskap uttrykt gjennom ordet "rase", men også en egenskap som på en ikke nærmere spesifisert måte henger sammen med det biologiske – eller eventuelt med et begrep om "livskraft" som spenner over det fysiske og psykiske - som en antatt del av grunnlaget. Å insistere på å finne distinksjonen fysisk/psykisk i disse tekstene er trolig et uttrykk for transintensjonalitet, dvs å tolke inn elementer som ikke er lagt inn i dem av den som ytrer seg.

Oppsummering av de britiske eksemplene

Uttrykket "The British Race" er egnet til å illustrere et svært viktig begrep, et begrep som bidro til å legitimere britisk dominans i årene frem til første verdenskrig og til dels etterpå. Det britiske imperiet var den største og mektigste politiske enheten siden Romerriket og britene var koloniherrer for nærmere to hundre millioner ikke-briter. I de to siste eksemplene vi har nevnt brukes ordet "rase" av sentrale medlemmer av den britiske eliten. Andre eksempler kan sikkert dokumenteres. Ordet "race" i "The British Race" kan heller ikke tolkes som metaforisk ordbruk, en spesiell bruk av ordet "race" underordnet en biologisk

---

²¹ Talen refereres – øyensynlig med en viss amerikansk skadefryd – i artikkelen "Defeat at Sports now Worry Britain" New York Times, 11.juli 1909.

”hovedbetydning”. Mer presist: det er å gå utover tekstene selv og det som kan leses ut av dem å tolke inn en betydning av ”race” som referer til en teori om at det biologiske i siste instans determinerer det psykologiske og sosiale.

Til sammen er dette sterke argumenter for at ordet slik det ble brukt i England omkring 1900 omfattet en bredere bruksmåte enn den biologiske samt at dette var en utbredt og legitim språkbruk innen datidens samfunn. Videre at denne bruken har alle de konnotasjoner som rasismeanalysene legger vekt på når den bruker ”det utvidede rasismebegrepet”. Begrepsbruken var del av en retorikk som handlet om dominans og ekskludering.

Sett med våre øyne kan den bruken av ordet ”race” vi har sett i disse eksemplene betegnes som ”uklar”. Men spørsmålet er om vi ikke da projiserer våre klassifikatoriske fordommer på en tekst som har en annen type begrepsføring²².

Hirschfeld og Benedict: Lansering av ordet ”rasisme”

Begrepet om en urimelig fiendskap mot andre «raser» ble før Magnus Hirschfeld uttrykt ved andre ord, f.eks. «rasefordommer»²³ Uttrykkene «racialism» og «racial prejudice» ble brukt. Jeg har imidlertid valgt å fokusere på ordet «rasisme» fordi dette ordet etter hvert, om ikke fra starten av, fikk en helt sentral plass og etter hvert ble den sentrale termen for en moralsk forkastelig rasebiologisk klassifisering av folkeslag.

Presumptivt trekker nydanningen ”ras-isme” med seg i sin betydning den brede betydningen ordet ”rase” hadde. Dette er regelen ved dannelsen av andre «-isme»-ord. Det er allmenn enighet om at ordet ”rasisme”, uansett hvem som først brukte det, for alvor ble lansert som samlebetegnelse på et problem med etiske, sosiale, politiske, vitenskapelige og ideologiske forgreninger av den tyske legen Magnus Hirschfeld på midten av 30-tallet.

I sin bok ”Rassismus” skrevet i eksil i Frankrike i 1936, med en engelsk utgave ”Racism” i 1938, introduserer Hirschfeld begrepet ”rasisme” men uten å definere det. Det begrepsmessige innholdet må deduseres fra den faktiske bruksmåten i teksten. Boka er organisert i nærmere hundre småkapitler som omhandler de teoretikerne Hirschfeld angriper. Det heter innledningsvis:

in almost all the countries of Europe and America flourish increasingly the germs whose activity will soon or later (unless the peril is recognised and averted) induce paroxysms of racism akin to that which devastates Germany at the present time.

---

²² En kan spekulere over hvilken idehistoriske kontekst som skapte denne begrepsføringen. Noen momenter kan nevnes: Lamarkianismen, troen på at nye arvelige egenskaper kunne oppstå ved ytre påvirkning etter relativt få generasjoner, var stadig en teori med en del tilhengere frem til de første årtiene i det 20de århundre. I denne teorien finner vi ikke den skarpe dikotomien mellom det fysiske og det mentale som ble vanlig seinere. Videre finner vi i disse årene en debatt omkring en generell livskraft som både har fysiske og mentale sider. Til sammen danner disse ideene forestillinger som går bra sammen med Munros, visekongens, Wallace’s og Curzons begrepsføring der ”rase” ikke er noe entydig fysisk/biologisk som igjen betinger det mentale og psykologiske.

²³ Se f.eks. Pinot (1909).

Betyr "rasisme" her en farlig ideologi basert utelukkende på ideer om genetikk, eller kan begrepet ha en bredere mening? En indikasjon på dette kan vi finne hvis vi ser på kjennetegn ved de teoretikerne Hirschfeld kritiserer, samt hvordan han tematiserer kritikken. Hirschfeld angriper ikke den rasehygien som søker å forhindre reproduksjon av arvelige sykdommer ved humanitære og demokratiske helsepolitiske virkemidler. Hans primære skyteskive er de tenkerne som utvider rasehygien med forestillinger om raser – oftest sammenfallende med bestemte nasjoner - med negative arvelige egenskaper og foreslår udemokratiske tiltak mot disse. Men dette uttømmer øyensynlig ikke det begrepet han lanserer. Det følgende avsnittet antyder at han bruker et bredere begrep 'rasisme':

Vacher de Lapouge declared the doctrine of human equality to be an error for which Christianity was mainly responsible²⁴

De Lapouge (1854-1936) er en fransk antropolog som blant annet hevdet at moralforståelse knyttet til religion er en feiltakelse. Menneskenes moral må knyttes til "rase, nasjon og avstamning", heter det²⁵. De Lapouge knytter i sin rasetenkning - liksom Wallace - Darwins utviklingsteori sammen med teorier om samfunnsmessig utvikling. Disse ble kalt «Etnososiologi» og øvet i en kort periode betydelig innflytelse i Frankrike. De Lapouge hadde betydelig innvirkning på Hitlers tanker. Kombinasjonen av rasebiologisk tankegodt og refleksjon over mekanismer i samfunnsutvikling, bl.a. inspirert av Marx, viser seg eksempelvis ved at han mente at jødene var en «etnisk rase», («race ethnographique») dvs. en rase determinert via kultur.²⁶ De Lapouge la også vekt på at den franske overklassen var «frankisk», dvs. germansk, mens franskmennene ellers tilhørte «middelhavsrassen». Han bygger videre på Marx og grunnla et politisk parti som også bygget på den sosialistiske tradisjonen. Han kritiserte andre raseteoretikere, bl.a. Gobineau for å ha et forenklet bilde av den rasemessige utvelgelsesprosessen. I hans teori om hva som frembringer «rase» spiller således samfunnsmessige forhold en rolle for øvrig i tråd med rasehygienisk tenkning. Om de Lapouge, se Llobera 2003. Noen av hans uttalelser peker i retning av at han anså biologisk rase som determinerende på adferd: «Millioner vil bli drept basert på deres cephalic index». Dette er en av hans uttalelser som er trukket frem av seinere kommentatorer som anså hans biologistiske raseteori for å være det sentrale i hans lære, ikke den amoralske makt- og konkurranseteorien som Hirschfeld med rette fremhever i boka «Rasisme». Det amoralske aspektet er en fortolkning av Darwin og følger ikke logisk av et naturalistisk utgangspunkt. Samarbeid og gjensidig støtte (humanisme) kan meget vel tenkes å være et overlevelseskriterium for menneskesamfunnet²⁷.

Sett ut fra mitt siktepunkt er det viktig at de Lapouge ikke regner genetikk for å determinere alle mulige psykologiske og sosiale egenskaper hos mennesker. Fra Marx hentet han ideen om menneskenes sosiale organisering som en grunnleggende, viljestyrt kollektiv aktivitet. Her er følgende forhold viktige: Raseteoretikerne og de som har forsket på dem har så vidt jeg kan se nokså ureflekterte tanker om hva som skal gjelde for «grunnleggende» premisser i

---

²⁴ Hirschfeld op.cit. s.37.

²⁵ Se de Lapouge, Wikipedia.

²⁶ Se de Lapouge (1899: 465).

²⁷ Dette er eksempelvis en ide i humanistisk tenkning som vi også finner hos en materialistiske tenker som Spinoza og hos Hegel.

en ideologi eller et filosofisk system. Tendensen er at om en ideologi innebærer troen på at menneskeraser har gode og/eller dårlige egenskaper, så er dette automatisk et «grunnleggende» trekk. Men en kan ikke uten videre slutte fra 1) det faktum at de Lapouge mente at rasetilhørighet, målt ved «index cephalique», bestemte psykologiske og sosiale egenskaper hos menneskegrupper, til at 2) at dette prinsippet var «grunnleggende» i den forstand at det ikke opptrådte sammen med andre typer prinsipper som må regnes for sideordnete mht. den plass det har i systemet, og gjør systemets overordnede definitoriske begrep «bredere» eller mer komplekst i denne forstand. Det er her viktig at det man har kalt «rasisme» hviler på flere ideologiske grunnelementer enn forestillinger om konstante arvelige gruppeegenskaper. I seg selv sier ikke dette så meget om andre temaer, eksempelvis om etikk. Men «naturalismen» er også blitt brukt til å hausse egeninteresse på det individuelle plan og på gruppeplan. Videre er det ofte en sammenheng mellom tro på egeninteresse og manglende grenser i forhold til voldsmetoder. De Lapouge har øyensynlig omfavnet så vel rasebiologi som Darwinisme i betydning at den sterkeste har en rett til å forfølge sine interesser på basis av den svakere. Biologisme kan være en måte å underbygge et slikt standpunkt på, men behøver logisk sett ikke å være det. Biologisme og egeninteressefokus kan sameksistere uten at ett av disse elementene behøver å ses på «grunnleggende». Men for en moderne og lite reflektert leser vil lesingen av de Lapouge lett fremtrer som om alt han trodde på var avledninger av biologisme som noe grunnleggende.

Hirschfelds kritikk av de Lapouge er plassert inimellom kritikk av ulike udemokratiske biologiske teorier. Det er også viktig at Hirschfeld velger å tematisere de Lapouges angrep på kristendommen, ikke hans tanker om biologisk rase. Dette sier noe om Hirschfelds intensjon med den nye betegnelsen «rasisme» mht. hva slags begrep det skulle uttrykke. Hirschfeld regner de Lapouge som rasist og dette er et klart tegn på at han ikke ekskluderer teoretikere som legger vekt på kulturelle trekk uten referanse til genetisk determinasjon fra sitt nydannede begrep rasisme. På den annen side er de biologiske tenkerne Hirschfelds primære anliggende. At dette skyldes definitoriske kriterier kan ikke uten videre avvises, men en rimeligere hypotese er at han vektlegger biologiske teorier fordi disse er de fremherskende og farligste i den dagsaktuelle situasjonen (Han skrev boka i eksil i Frankrike etter å ha flyktet fra nazistene).

Hirschfeld skiller seg således fra de som seinere tok opp ordet «rasisme» som en betegnelse på holdninger og oppfatninger som man antok lå bak de mange urettferdigheter og fordømmer mørkhudete, jøder og andre grupper ble utsatt for - og samtidig behandlet dette samfunnsmessige problemet som primært et spørsmål om tro på rangering av grupperinger utfra biologisk arv i vid forstand. En slik innskrenkning av et i utgangspunktet bredere begrep kan uansett ikke understøttes ved lesning av Hirschfeld som altså var den som lanserte ordet «rasisme» og presumptivt – ut fra inkluderingen av eksempelet de Lapouge - gav ordet en bredere betydning enn det som seinere ble den rådende forståelsen.

Fra 1938 av kommer de første systematiske og omfattende internasjonale forsøkene fra den liberale allmennheten på å samle fagfolk for å avvise den nazistiske raselæren. Ordet «rasisme» kom i bredere bruk via disse uttalelsene. Man forutsatte videre at biologene var den rette instans for å fremskaffe en autoritativ avvisning av det som ble tatt som nazistenes ideologiske grunnlag. Biologer samlet seg i ulike konferanser til fellesuttalelser. Andre

forskerforeninger henviste primært til biologenes kunnskap²⁸. Dette var en viktig og trolig feilaktig – eller i det minste ensidig - beslutning.

Det er her viktig at det fenomenet man snakket om var relativt komplekst. Fra de første stedene i «Mein Kampf» der Hitler omtaler de innvandrete østjødene i Tyskland som «et helt annet folkeferd» via alle påstandene om jødernes ågerkultur, falskheter og manglende lojalitet over til Alfred Rosenbergs kvasi-biologiske betraktninger finner vi et bredt spekter av mekanismer som til sammen må sies å utgjøre «rasismen». Anti-semittismen bygget altså på mange flere antakelser enn de rasebiologiske. Noe tilsvarende kunne sies om imperialismens herrefolkmentalitet.

Men siden det ble antatt at den mest farlige og aktuelle rasismen på 1930-tallet «bygget på» eller «grunnleggende sett dreier seg om» biologi i vitenskapelig forstand fikk biologer og genetikere jobben med å erklære raseteorien for uvitenskapelig. I de konferansene som ble viet temaet samt i oppsummeringen til Ruth Benedicts bok²⁹, er det mulig å slutte at ordet «rasisme» rett og slett betyr en oppfatning om at noen raser, genetisk definert, er overlegne. Dette er da en innsnevring i forhold til Hirschfelds begrep, og likeledes en innsnevring i forhold til selve fenomenets kompleksitet.

En nøyere lesning av Benedicts bok viser imidlertid at de refererte uttalelsene fra ulike forskergrupper ikke uten videre har en biologisk fundert diskriminering av folkeslag som sitt tema. Benedict gjengir tre uttalelser fra desember 1938 og en fra august 1939. The American Association of University Professors fordømmer forfølgelse på bakgrunn av «race, religion og political views». De amerikanske antropologene avgav en uttalelse der de innledningsvis taler om «racialism» som et onde og avslutter med å fordømme diskriminering på basis av «racial inferiority, religious affiliation or linguistic heritage». Merk at uttalelsen ikke uten videre ekskluderer idéen om at det finnes raser og at noen raser er mindreverdige i en eller annen forstand, men den uttaler seg entydig mot diskriminering. Dette er uttalelsens hovedanliggende. Slike nyanser skulle etter hvert gå tapt i utviklingen av det innskrenkede begrepet 'rasisme'.

De amerikanske psykologene på sin side retter uttalelsen spesielt mot Tyskland og Italia og mot tendensen til å vektlegge «rase». Biologene tar opp spørsmålet om «genetic improvement of the human race» og understreker at dette avhenger av «økonomiske og sosiale betingelser», og peker på behovet for demokratiske institusjoner og «equal opportunities», altså ikke-biologiske anbefalinger som kritiserer de totalitære ideene³⁰.

Benedict har altså under overskriften «rasisme» samlet uttalelser som berører grove brudd på menneskerettighetene mer generelt, frembrakt av dommer som presumptivt ikke bare har biologiske forestillinger som sitt utgangspunkt. Dette kan tolkes dithen at «rase» og «rasisme» ikke entydig og utelukkende brukes om biologiske forhold. På den annen side er det ikke noe i veien for ubevisst å lese inn i teksten en forståelse der ordet «rase» alltid kan erstattes med «genetisk arvelige egenskaper hos mennesker» og «rasisme» med «fordommer basert på antatte genetiske arvelige egenskaper hos menneskegrupper». Men

---

²⁸ Se Benedict (1942) for en tidlig oversikt over uttalelser.

²⁹ Benedict op.cit.

³⁰ Benedict, op. cit. S. 166-167.

dette er ikke uten videre en rimelig fortolkning og når dette synes å gi mening er det kanskje først og fremst ut fra vår posisjon i dag, gitt den betydning ordet «rasisme» har fått.

Oppsummeringsvis synes den fremvoksende betydningen av ordet "rasisme" å preges av at det henter sin betydning fra et foreliggende og relativt bredt begrep rase, men at den samtidige aksentueringen av nazismen som et hovedproblem førte til at en bestemt variant av raseteori, den som vektlegger antatt genetisk determinering av sosiale og kulturelle egenskaper, ble mer eller mindre identifisert med rasisme som sådan.

Den biologistiske forståelsen av "rase" og "rasisme" blir enerådende.

Etter krigen ser vi imidlertid at en biologisk forståelse av så vel ordet «rase» som «rasisme» ble enerådende, endog definatorisk. Utviklingen i vitenskapsforståelse spilte også inn her. Innen positivismen og scientismen ble korte, antatt «presise» definisjoner fremsatt samt definisjoner som vektla antatt grunnleggende årsaker snarere enn kompleksiteten i fenomeners fremtredelsesformer. Denne typen vitenskapelighet krever forenkling og oversiktighet. Videre ser vi tendensen til å mene at menigmann uttalte seg om det «samme» som vitenskapen uttalte seg om men med manglende forståelse. Vitenskapen uttalte seg med «korrekt forståelse», dvs oppfatninger som fra 60-tallet av gav opphav til kritikken av den «internalistiske» og scientistiske forståelsen av forholdet mellom vitenskap og samfunn. Scientismen fortrenget her andre disipliner f.eks. historie, åndshistorie, etc. som toneangivende. Disse ville presumtvt hatt større evne enn den fremvoksende positivismen til å se kompleksiteten i rasisme-fenomenet og innsett at denne kompleksiteten hørte med i en vitenskapelig forståelse av samme.

Det later også til at vi ser følgende mekanisme når det gjelder overgangen fra et bredere begrep rasisme til et snevrere som fokuserte genetikk. Et sterkt fremherskende enkelttilfelle av et mer sammensatt fenomen påvirker den semantiske betydningen av det ordet som tradisjonelt betegner fenomenet. Begrepsordet kan da etter hvert komme til å stå for denne typen enkelttilfelle. En illustrerende analogi: Det sies at da Ford-bilenes salg i USA vokste til det mangedobbelte av alle andre bilsalg til sammen, var det en tendens til at ordet "Ford" begynte å oppfattes som synonymt med "automobil" mer generelt, og for mange altså rett og slett ble det et ord for "bil", til tross for at det også fantes andre bilmerker. På samme vis ble «rasisme» under trykket av verdensbegivenhetene fortolket som synonymt med «rasebiologi som rangerer folkeslag».

Det sier seg selv at utviklingen i bruksmåtene av ordene «rase» og «rasisme» burde studeres langt mer inngående enn jeg har gjort her. Det ovenstående er et forsøk på å finne en plausibel redegjørelse for hvordan og hvorfor et ord som opprinnelig refererte til et mer innholdsrikt begrep i løpet av noen få år ble redefinert til bare å stå for ett og bare ett av de tidligere begrepskjennetegnene.

Rasismedebatten i etterkrigstiden i Storbritannia

Det er mot dette bakteppet vi må se den rasismedebatten som dukket opp i Europa, også i Norge, i kjølvannet av den nye innvandringen. Hva England angår vil jeg begrense meg til å se på noen tekster fra tre helt sentrale bidragsytere i forskningen, John Rex, Michael Banton, og Robert Miles³¹.

Innledningsvis: det er lett å fastslå at alle disse teoretikerne feilaktig synes å godta premisset at termen "rasisme" entydig har den biologistiske betydningen, og at eventuelle andre betydninger fremtrer som nydannelser eller "forslag" innen rammen av antatt legitim vitenskapelig begrepsutvikling. Det forholdet at begrepsutvikling ofte henter en del av sitt materiale og indirekte sin legitimitet fra ord i alminnelig omløp nevnes aldri, og at det er en overlapping mellom vitenskapelig språkbruk og allmenn språkbruk, nevnes heller aldri så langt jeg kan se. Dette er nok et eksempel på vitenskapsfokuseringen i forståelsen av rasjonalitet i den tidlige etterkrigstiden. Et premiss synes underforstått: det fenomenet som biologer og genetikere er eksperter på utgjør referansen for ordet "rase", og dette konstituerer dermed den "egentlige betydningen" til ordet «rase» og gir pekepinn om hva man skal snakke om når man snakker om rasisme, fordi det entydig er dette rasisme «er».

Utgangspunktet er debatten som fulgte etter den konservative politikeren Enoch Powells berømte "Rivers of blood"-tale i 1968³². Sentraliteten i denne debatten understrekes av de fleste som beskriver utviklingen. Her spådde Powell uunngåelige konflikter og blodsutgytelse dersom ikke innvandringen ble stanset. Talen ble fordømt som rasistisk, men Powell forsvarte seg bl.a. ved å utfordre kritikerne til å peke på et eneste sted der han sa at noen raser var mindre verd enn andre. Implisitt tematiserer han her et rasismebegrep der et nødvendig og tilstrekkelig kjennetegn er tilslutning til bestemte teorier om genetik, en naturlig konsekvens av at man hadde definert oppgaven via et tema innen genetikernes domene. Hans tale kan ses på som et tidlig eksempel på en polemisk-politisk bruk av denne dikotomien: begrepet "rasisme" er avgrenset slik at hans kritikk av innvandringen faller utenfor.

Et år senere holdt de to sosiologene John Rex og Michael Banton hvert sitt innlegg i British Sociological Association³³. Dette skulle markere begynnelsen på en mer enn tyve års debatt om berettigelsen i å kalle systematisk diskriminering begrunnet i antatte ikke-genetiske trekk for rasisme. I denne debatten godtok øyensynlig alle parter etterkrigstidsdogmer om den "vanlige" eller «korrekte» betydningen" av "rase" og "rasisme".

---

³¹ Jeg forholder meg ikke så meget til Martin Barker (Barker 1981), hvis bidrag på mange måter ble det mest innflytelsesrike blant de som hevdet "nyrasismen", i det minste blant norske forskere. Barkers hovedpoeng er tendensen til normativt å støtte majoritetsbefolkningens uro over innvandringen som et argument mot innvandring. Altså en art naturalisme som Barker førte tilbake til David Hume. Hans resonnement er til en viss grad analogt til Mann's posisjon (Mann 2005).

³² Zubaida (1970).

³³ Innleggene er gjengitt i Zubaida 1970.

John Rex

John Rex er i sitt innlegg primært opptatt av å forankre analysen av relasjonene mellom innvandrere og majoritet i standard sosiologisk teori. Særlig viktig for ham er hvordan ytringer og "belief systems" uttrykker strukturelle forhold og inngår i disse. Samtidig søker han å dokumentere at det er for snevert å definere temaet som utelukkende et som angår oppfatninger av genetikk. Han sier at når spørsmålet om rasisme ble lagt frem for FN i 1945 ble den (feilaktige) oppfatningen av at genetiske faktorer determinerer adferd ensidig pekt ut som rasismens vesen. Og svaret var altså å samle genetikere som kunne fortelle at genetikk ikke kunne brukes til å rangere folkeslag. Derved ble sosiologiske perspektiver i praksis fortrent fra problemstillingen, sier han. Rex prøver så å begrunne at det biologistiske begrepet ikke var tilstrekkelig som utgangspunkt for rasismeanalyse. Begrunnelsen er at

*the disrepute into which racist theories in the narrow sense have fallen has simply meant that those who profited from them have sought other means of ideological support*³⁴

Dernest argumenterer han for at andre typer legitimeringer av rasisme funksjonelt sett kan erstatte tro på genetiske forskjeller. Teorier, eller løsere formulerte oppfatninger, kan ha samme funksjon selv om begrepsinnholdet er forskjellig. I boka "Race Relations in Sociological Theory" (Rex 1970), erkjenner han at det funksjonalistiske perspektivet har den følge at så å si hvilken som helst legitimering av diskriminering overfor innvandrere kan betegnes som rasistisk. Man havner i et teoretisk "morass"³⁵ Han ender med å foreslå at begrepet rasisme ikke skal begrenses til biologisme, men heller ikke utvides slik at alle mulige legitimeringer av diskriminering mot den biologistiske rasismens klassiske målgrupper skal kalles rasisme.

Denne begrunnelsen fremtrer som vilkårlig. Den synes å springe ut av tanken om at forskere kan foreslå nye betydninger av og definisjoner på ord ut fra deres internvitenskapelige egnethet, og at dette er legitimt. Men en åpenbar innvending er at det ikke er redegjort for hvorfor ordet "rasisme" brukes for et nytt begrep som altså skiller seg fra det begrepet som i etterkrigstiden vanligvis ble assosiert ved dette ordet.

Rex peker også på at «racism» tatt som det fenomenet han brukte merkelappen på ikke behøver å fremtre som et pseudo-vitenskapelig standpunkt. Den kan også ytre seg som «stereotypes, proverbs, symbols, folklore»³⁶. Denne bemerkningen kunne ha åpnet for en mer prinsipiell drøftelse av gyldigheten av språkbruk henholdsvis i dagligtale og massemedia på den ene siden og i vitenskapelig språkbruk på den andre siden. Inkludert relasjonen mellom de to språkarenaene. Men dette skjer ikke hos noen av disse tre teoretikerne, så langt jeg kan se.

Som sagt overser Rex en langt enklere løsning hvorved man unngår å referere til funksjonalisme: ordet "rasisme" hadde i utgangspunktet en bredere betydning og ble på basis av inntrykkene fra krigen endret ved et særlig fokus på ett og bare ett aspekt av det

---

³⁴ Zubaida 1970:49-50.

³⁵ Rex (1970: 12).

³⁶ Rex ibid: 12

gjengse rasismebegrepet til fortrenghet for andre, et fokus som ikke ekskluderer et bredere begrepsinnhold. Men han tar som et premiss at en biologisk forståelse semantisk sett er den "riktige". For å begrunne kontinuitet må han introdusere en funksjonalistisk forklaring som uansett halter. Dette innebar en langt svakere argumentasjon mot de fremmedfiendtlige tendensene som viste seg i Storbritannia i kjølvannet av den nye innvandringen.

Michael Banton

Banton foregriper i sin 1969-presentasjon viktige sider ved den seinere kritikken av anti-rasismen. Han advarer først mot "feil diagnose" når man skal forstå diskriminering av innvandrere. Dernest nevner han Ruth Benedict som en av de første som brukte termen rasisme, for så å gi en biologisk definisjon av rasisme. Dernest går han gjennom en rekke definisjoner fra ordbøker som bruker det biologiske begrepet³⁷. Så, etter å ha gitt en kort skisse av rasismens historie, kritiserer han ulike teorier, for til slutt å understreke at ulike forfattere har neglisjert å analysere rasisme rett og slett som en «vitenskapelig feiltakelse». I en av konklusjonene heter det i tråd med dette at: "*As a biological doctrine, racism is dead*"³⁸ – og – "*I argue that if we label the new culturally based doctrines racist, we mislead people*". Å tale om rasisme betyr å rope "ulv ulv" i utide, heter det også. Implisitt: ordet bør reserveres for ekstreme ideologier av nazistisk type eller andre voldelige og ekstreme utslag av fordommer mot bestemte folkeslag.

Det er vanskelig å være uenig med Banton dersom man godtar hans premiss om at ordet "race" - og *a fortiori* "racism" - utelukkende refererer seg til biologisme³⁹. Dette premisset drøftes ikke. Den konsekvensen han trekker er da at rasismen som sådan – korrekt forstått - forsvant med den allmenne diskrediteringen av en bestemt type teori som angivelig utgjorde kjernen i fenomenet og videre begrepsordets "egentlige" betydning. Men mitt poeng har altså vært at dette premisset ikke er udiskutabelt, og at konsekvensen av den språkbruken Banton hevder kan være å overse den faktiske kontinuiteten mellom den klassiske rasismen som ikke begrenset seg til biologisme - på den ene siden - og den europeiske rasismen som oppsto ved den nye innvandringen på den andre. Dette er en innvending John Rex også fremførte, men altså med begrunnelser som etter mitt skjønn ikke fører frem.

---

³⁷ Banton er åpenbart skolert i empirisk semantikk og har studert norske næssianske bidrag.

³⁸ Zubaida op.cit: 28.

³⁹ Det later ikke til at Banton noen gang har modifisert sin posisjon når det gjelder å ta den biologiske definisjonen som den korrekte. Se Banton (1986 og 1992). På 1990-tallet ble den britiske rasismedebatten modifisert ved at man begynte å snakke om "racialization" som en signifikasjonsprosess. Dette er utvilsomt et godt begrep for å komme nærmere empiriske forhold, men løser ikke de problemene 70- og 80-tallets forskere var opptatte av mht. avgrensingen av begrepet, og som jeg her tematiserer. Se Brah (1999) for ett eksempel.

Robert Miles

Så langt jeg kan se er Robert Miles' bok "Racism" fra 1989 det mest detaljert gjennomarbeidede og systematisk begrunnede enkeltbidraget i den britiske debatten⁴⁰. Vi finner imidlertid her den samme skjevheten som hos de foregående to. Samtidig åpner Miles et rom for hvordan begrepsforståelsen kan reformuleres ut fra tanken om at "rasisme"-ordet helt legitimt kan brukes om doktriner som ikke forutsetter biologisme. Forutsetningen er at begrepet innebærer at de man diskriminerer mot *identifiseres* på basis av ytre kjennetegn som hudfarge osv, men uten at forestillinger om genetikk nødvendigvis må være tilstede i diskrimineringsgrunnlaget, tatt som begrunnelse for diskriminering⁴¹.

Miles fremstilling av begrepets historie er interessant. Det heter innledningsvis at det biologiske fokus som satte inn fra 1800-tallet av gav "diskursen om rase" en "narrow and precise meaning"⁴². Ut fra de eksemplene på britisk 1800-tallstenkning jeg har vist til fremtrer dette som ensidig. 1800-tallet befattet seg ikke bare med biologistiske rasebegreper. Sosialdarwinistisk tenkning som den til Wallace inntar en slags mellomposisjon mellom biologistiske teorier og overklassens teorier som «Race» som «moral fibre». Mener så vel Banton, Miles og Rex synes å mene at vitenskapen har en slags førsterett til å bestemme hva ordet «race» og «racism» betyr? Det kan se slik ut. Men Miles fremhever også at

*the scientific discourse on 'race' did not replace earlier conceptions of the other. Ideas of savagery, barbarism and civilization both predetermined the space that the idea of 'race' occupied, but were then themselves reconstituted by them*⁴³

Det er tre viktige poenger her. For det første: Det Miles sier i det ovenstående sitatet i veldig få ord, og lite utarbeidet, er ideelt sett del av en mer generell teori om hvordan termer og begreper idehistorisk løper sammen, dels i et en-til-en forhold, men langt oftere med diskontinuiteter ved at nye termer brukes på gamle begreper og nye begreper uttrykkes ved gamle ord. Men dette går ikke Miles inn på. Både hos ham og de øvrige debattantene mangler eksempelvis sammenlikning til analoge begreper som har utviklet seg over tid, slik jeg skissemessig har gjort det ved å peke på sentrale termer som «demokrati» og «sosialisme», termer vi både finner i vitenskapelige diskurser og utenfor.

For det andre. Når han sier at "*Ideas of savagery, barbarism and civilization both predetermined the space that the idea of 'race' occupied, but were then themselves*

---

⁴⁰ Jeg har valgt å forholde meg til dette bidraget selv om Miles senere (Miles 1993) videreutvikler sitt standpunkt blant annet ved å inkorporere bidrag fra franske teoretikere. Det han har å si om definisjoner er ikke endret i forhold til 1989-boka.

⁴¹ Se hans toleddete definisjon: "The distinguishing content of racism as an ideology is first, its signification of some biological characteristic(s) as the criterion by which a collectivity may be identified. In this way the collectivity is represented as having a natural, unchanging origin and status, and therefore as being inherently different. ...Second the group so identified must be attributed with additional, negatively evaluated characteristics, and/or must be represented as inducing negative consequences for any other. Those characteristics may be either biological or cultural" (Miles 1989: 79). Denne toleddete definisjonen synes også å ligge til grunn for hans empiriske analyser (Miles 1982).

⁴² Miles (1989: 31 og 1982: 72-73).

⁴³ Miles op.cit: 33.

reconstituted by them” er han veldig nær tilslutning til denne artikkelens hovedidé: alle mulige gamle forestillinger “fulgte med” inn i den nye begrepsfestingen av ‘rase’ og ble dermed del av den allmenne betydningen av ordene “rase” og “rasisme”. Videre sier han altså om “*the discourse of ‘race’ and its subsequent incorporation into the discourse of science*”, at denne “incorporation” ikke var komplett. De andre bruksmåtene fortsatte ved siden av de nye og dominerende biologiske bruksmåtene. Hvilke diskurser som *ikke* ble “inkorporert” i den vitenskapelige diskursen sier han ikke noe om, men i lys av det foregående er det naturlig å peke på den retoriske og politiske bruken av uttrykk som “The British Race”. At Miles overhoder ikke nevner denne presumptivt viktige bruken av ordet i en detaljert idehistorisk oversikt, er overraskende. For alle de som i Storbritannia fra 1950-tallet av var opptatt av å tolke den nye fremmedfiendtligheten i lys av imperiets gamle og bredt konseptualiserte rasisme, ville det vært naturlig også å ta utgangspunkt i ikke-vitenskapelige begreper av typen “the British Race”, ikke bare i forskernes/genetikernes domene. Imperiets begrep “race” uttrykte nettopp utpekingen av bestemte grupper som overlegne/underlegne, samt tanken om den nødvendige forbindelsen mellom medlemskap i gitte kategorier på den ene siden og bestemte, positive/negative egenskaper på den andre siden.

For det tredje: ingen av de tre har noen eksplisitt fremstilling av hva et begrep er. Men den begrepsfunksjonen som handler om begreper som et middel til klassifikasjon av fenomener er det de griper fatt i. Men dersom begreper rett og slett kan identifiseres som klassifikasjonsskjemaer som mest mulig entydig skal trekke opp grenser mellom begrepers omfang⁴⁴ ville det logiske vært å velge helt nye ord hver gang man sto overfor et nytt fenomen og/eller et fenomen endrer seg. Slik vil da begrepsendring tydelig annonseres. Men dette skjer ikke og trolig med god grunn.

Begrepsbruk som innebærer at gamle ord brukes på nye måter er helt nødvendig for å kartlegge og uttrykke idéutvikling. Det ligger også ofte i sakens natur at slik bruk er kontroversiell. Det som mangler i fremstillingen til de tre er en drøftelse av legitimiteten i koplinger ord-begrep som opprettholdes av det store flertall over lengre tid slik det åpenbart var tilfelle med uttrykket «the British race» og hva man mente uttrykket betydde.

Jeg legger i denne sammenheng til grunn at begreper er av ulike slag. På den ene siden begreper tatt som klassifikasjonsskjemaer, på den andre siden den typen begreper som binder sammen en rekke nivåer (forskning, juss, politikk, dagligtale), oftest med så vel et normativt som deskriptivt innhold. De er produktive i den forstand at de bidrar til interpretasjon av en virkelighet på nye måter og selv reinterpreteres i prosessen. Begrepsordet selv pluss en vitenskapelig begrepsbestemmelse pluss en gammel betydningskjerne som «følger» med fra dagligtalen gir begrep/begrepsordkonstellasjonen en gitt identitet. Den forenklingen som ligger i troen på at ord og begreper bare består av klassifikasjonsmekanismer har trolig også bidratt til den illegitime slutningen at «rasisme» betyr oppfatninger om genetik og gammel/feilaktig genetik må forkastes og tilhengerne av disse feilaktige teorier er marginale- og *derfor* finnes ikke rasisme.

---

⁴⁴ Omfang: De fenomener som subsumeres under begrepet.

Den norske debatten

Den norske rasismedebatten knyttet til innvandringen startet i 1983 med Sunil Loonas artikkel om nyrasismen i tidsskriftet "Immigranten" (Loona 1983). Den ble senere fulgt opp av en rekke artikler som forfektet det "nyrasistiske" perspektivet⁴⁵. Loona fulgte året etter opp med en artikkel "Er rasismebegrepet for vidt og unyansert?"⁴⁶. Her antydes en semantisk tematikk, men Loona dreier artikkelen raskt over i sin Gramsci-inspirerte fortolkning av rasisme som hegemonisk ideologi, samt til en kritisk gjennomgang av en annen artikkel om temaet. Spørsmålet om "brede" og "smale" begreper er et tema i seg selv, og videre drøfting av det ville kanskje ført debatten nærmere det som er mitt siktepunkt, men det forlattes raskt. Flertallet norske forskere har for øvrig avvist å bruke begrepet rasisme i samband med debatten om urimelig og hatsk innvandringsmotstand⁴⁷. Det finnes også informative bidrag om rasisme som ikke går inn på debatten om "nyrasismen"⁴⁸ samt bidrag som bruker rasismebegrepet men heller ikke ser denne debatten som noe sentralt anliggende⁴⁹. Videre er det eksempler på at norske forskere øyensynlig har skiftet mening over tid⁵⁰.

Tre bidrag og en debatt

Jeg skal gå noe inn på tre eksempler fra den norske debatten, Anders Todal Jenssens 1993-artikkel, Inger-Lise Liens bok fra 1996 samt debatten mellom Knut Olav Åmås og Thomas Hylland Eriksen i 2008.

Jensen åpner med å streke opp en forståelse som åpner for begreps betydning for både politikk og forskning. Etter å ha presentert skillet mellom den antatt klassiske definisjonen og de ulike "nye" definisjonene lanserer han tanken om at rasismen har skiftet karakter. De innledende kapitteloverskriftene antyder at han følger den malen som den britiske etterkrigsforskningen har lagt seg på ("Funksjonell kontinuitet og innholdsending", "Rasisme uten "raser"). Dernest følger en vurdering som ender opp med en betinget støtte til den "nye rasismeforståelsen". Videre følger en beskrivelse av den norske innvandringsdiskursen og betraktninger over Norge som nytt innvandringsland. Mens man kunne vente at artikkelen ville vende tilbake til det begrepskritiske og allmenntilgjengelige perspektivet Jensen innledningsvis skisserer, er slutten av artikkelen i hovedsak viet drøftelser av bestemte teorier for den typen eksklusjon og undertrykkelse vi forbinder med ordet "rasisme". Men dette er en annen problemstilling enn den innledende som handler

---

⁴⁵ "Immigrantens" begrepsbruk ble videre tatt opp av deler av venstresiden, for eksempel Heiberg (1988), Hjemdal (1983), Larsen (1997).

⁴⁶ Loona (1984).

⁴⁷ Todal Jenssen (1994) er et unntak og nevner som eksempel på avvisning Hernes og Knutsen (1990: 122), Brox (1991: 122) og Skirbekk (1993: 37).

⁴⁸ Se for eksempel Lavik (1998) og Skorgen (2002).

⁴⁹ Marianne Gullestad er innom denne debatten, men svært summarisk (Gullestad 2002).

⁵⁰ Ottar Brox (1996a og 1996b) synes å tilslutte seg teorien om nyrasismen, men i en debatt på Antirasistisk senter i 2008 virket det som han implisitt opererte med det biologiske begrepet (se Næss 2008).

om grovt sett «det vi ser etter» når vi bruker et gitt ord. En nærmere utforskning av hva vi ser etter kommer etterpå, og er et annet tema.

På samme måte som Loona i 1983 innleder Jenssen på en måte som tydelig viser at han mener at definisjoner og begrepsanalyse som sådan er en viktig del av hans anliggende. Men som hos Loona og hos Miles er det som om temaet underveis reformuleres. I Jenssens tilfelle til et spørsmål om hvorvidt et begrep "rasisme" kan støtte seg på "godt etablert teori og empiri" i møtet med ulike hypoteser. Dette er et krav som er feilslått dersom temaet er en generell vurdering av egnetheten av begrepsordet «rasisme». Dette fordi en viktig del av ords funksjon er - eventuelt antydende og midlertidig - å peke ut typer fenomener man skal se etter, ordene forhåndsbestemmer via sin betydning hva vi ser etter og tenker på, slik vi så det i eksempelet med Whorf og bensinkannene. Dette er det semantiske og idéhistoriske temaet jeg behandler her og som Jenssen synes å starte opp med. Nøyaktig hva vi ser og hva vi tror om det vi peker ut eller ser etter er en annen sak. Godt etablert teori og god empiri kommer i neste omgang.

Videre er det feilslått fordi begreper som skal slå bro mellom forskning, juss og politikk, ved siden av å brukes i dagligtale, nødvendigvis vil måtte være løse, og deres funksjon er først og fremst å gi visse pekepinner og rammer for vår forståelse, samt å markere en viktig kontinuitet i tid og temakrets, noe som går tapt om man overfokuserer spesifikk empiri.

Som en illustrasjon av dette kan vi sammenlikne med ordet og begrepet «mobbing». Grovt sett betyr dette plaging av mennesker, primært verbalt, ofte utført av flere mot en. Andre definisjonsformuleringer kan tenkes, men det viktige her er at spørsmålet om mobbespørsmålet kan «støtte seg på godt etablert teori og empiri» er adskilt fra det mer generelle spørsmålet om hva vi grovt sett snakker om når vi snakker om mobbing og slutter at mobbing, grovt angitt, synes å være et problem vi bør være opptatte av. Dersom mobbetemaet ikke umiddelbart kan støttes teoretisk og empirisk betyr ikke dette at mobbefokuset er uinteressant. Og å konkludere på basis av hittil utilfredsstillende forskning på fenomenet at «mobbing» er et marginalt eller nærmest ikke eksisterende fenomen er også utilfredsstillende. Så også med rasisme. Dersom man da ikke har angivelige grunner for å droppe temaet.

Jenssens artikkel er klart den mest grundige og detaljerte i den norske forskningen på feltet, og kunne blitt anledningen til en fornyet bruk av rasismetermen, eller i det minste en intensivert diskusjon om slik bruk, men det har ikke skjedd. Det kan være mange grunner til dette. Jeg vil her legge vekt på at vi ikke har hatt noen grunnleggende debatt om hva ordene "rase" og "rasisme" betyr og har betydd og heller ikke noen generell debatt om hvilken rolle ulike faktisk foreliggende begrepsord og betydninger av disse bør ha i en strategi for legitim begrepsdannelse. På samme måte som Rex gjør Jensen veien til en anerkjennelse av et bredere begrep "rasisme" unødig bratt.

Inger-Lise Liens bok "Ordet som stempler djevlene" antyder ved sin tittel en viktig side ved rasismediskursen, men boka inneholder langt mer enn et standpunkt i rasismedebatten. Den går inn på en rekke sider ved møtet mellom innvandrere og etniske nordmenn. Lien resymerer hovedtrekk i den britiske debatten og er innom de fleste av de temaene vi har nevnt i det foregående. Rasismeanalysen er formulert som en innvending mot Anders Todal Jenssen ved at Lien oppfatter Jenssen dit hen at han *ønsker* en definisjon som gjør at vi ser *mer* rasisme i det norske samfunnet, noe Lien er uenig i. Jeg kan ikke se noe grunnlag for

denne påstanden i Todal Jenssens artikkel, men Lien har trolig hatt et poeng sett ut fra en del anti-rasisters debattstrategier på 80- og 90-tallet.

I sin drøftelse behandler hun særlig Martin Barkers "New Racism". Hennes hovedargument mot "begrepsutvidelse" er at et nytt begrep strengt tatt refererer seg til noe annet enn et gammelt begrep og at begrepsordet derfor er illegitimt å bruke, om jeg forstår henne rett⁵¹.

Dette er jeg enig i. Men mitt poeng er altså igjen at nyrasismeteorikernes begrep i en viss forstand er eldre og minst like legitimt som det innsnevrede begrepet som ble skapt av møtet med nazismen på den ene siden og møte med et økt scientistisk fokus i tidlig etterkrigstid på den andre siden.

Den hittil siste offentlige rasismedebatten i Norge gikk for seg sommer og høst 2008, foranlediget av Sofienbergparksaken da en skadet mann med somalisk bakgrunn ble etterlatt av ambulanspersonell som opptrådte på en måte som gav mistanke om rasistiske motiver. Fredrik Barth står for et av bidragene⁵². Jeg skal fokusere debatten mellom Åmås og Hylland-Eriksen i Aftenposten⁵³. Begge synes å godta at den biologistiske raseteorien er det man taler om som "rasisme". Åmås ønsket som Banton å fjerne ordet og bruke andre ord om diskriminering mot minoriteter. Hylland-Eriksen mente at minoritetene måtte ha anledning til å bruke ordet "rasisme" i forsvaret mot de som opptrer fremmedfiendtlig og videre at "raser" eksisterer som intensjonelle størrelser og forestillinger man må ta alvorlig. Problemet er igjen at Hylland-Eriksen ikke hadde noen egentlig begrunnelse for hvorfor det skal være legitimt å bruke et ord som antas å være misvisende, om enn i en god hensikt. Eller at man skal anbefale minoriteter å bruke et ord med svinnende legitimitet. At ordets referanse på et vis "eksisterer" som intensjonelt objekt hos feilinformerte mennesker er snarere et argument for å droppe ordet og vinkle kritikken annerledes enn for å beholde ordet. Åmås' posisjon er imidlertid på linje med de som i den britiske debatten har ønsket å fjerne ordet "race relations" som uttrykk for forholdet mellom majoritet og minoritet.

Rasisme-ordets seiglivethet i sin brede betydning

En bredere betydning av ordet «rasisme» har vist seg seiglivet, men fremtrer ofte som en slags selvmotsigelse hos debattantene. I den refererte meningsutvekslingen i Aftenposten i 2008 erklærer Åmås rasismebegrepet som utvannet og ubrukelig, men på slutten av innlegget taler han om "de som rammes av rasisme", presumptivt om noe helt reelt og ikke-utvannet som altså rammer dem. Et analogt tilfelle: Bernt Hagtvet (1993) innleder med å tale om betydningen av definitorisk stringens, presenterer så det biologistiske begrepet, men taler på slutten av den korte artikkelen anerkjennende om en svart amerikaner som

---

⁵¹ Se Lien (1996:169-177) der disse aspektene av rasismedebatten primært omhandles. Liens senere bok (1997) tilføyer ikke noe nytt i definisjonsdiskusjonen sammenlignet med boken fra 1996.

⁵² Barth (2007) nevner den biologistiske definisjonen som den riktige uten å drøfte dette. Han mener ellers at vi bør snakke om fordommer snarere enn om rasisme. Jeg tror dette betyr å overse viktige skillelinjer. Det finnes fordommer mot, kvinner, mot menn, mot ungdom, mot eldre, men ingen vil karakterisere disse kategoriene som "fremmedelementer". Derimot har etniske og religiøse minoriteter, seksuelle minoriteter og noen andre kategorier mennesker vært sett på som noe som ikke hører hjemme i vårt begrep om det "sunne samfunn". De skal assimileres, evt. renskes ut (jfr. Baumanns gartneranalogi). Ved bare å bruke begrepet "fordommer" forsvinner denne distinksjonen lett.

⁵³ Åmås (2008), Eriksen (2008).

anklaget ham for rasisme fordi han ikke kritiserte ham slik afroafrikaneren mente Hagtvet ville kritisert en hvit mann i den aktuelle situasjonen. Dette er et annet begrep rasisme enn det han innledningsvis lanserer. Arne-Martin Klausen hevder i en debatt med Khalid Salimi og Sunil Loona i 1996 det biologistiske begrepet som det han går god for, men sier på slutten av samtalen at det er rasisme om folk på urimelig vis ikke får godkjent sin utdanning i Norge. Trond Berg Eriksen innleder med skarpt å avgrense rasisme til å være en ideologi til forskjell fra diskriminering som er en handling, men taler litt lenger ute i artikkelen om rasistiske handlinger, en meningsløshet dersom begrepet var entydig knyttet til standpunkter alene⁵⁴. Alle disse eksemplene viser en bredere begrepsbruk, til dels i motsetning til forfatterens eksplisitte uttalelser om definisjoner.

Miles påpeker det interessante i at så mange forskere avviste Bantons forslag om å fjerne begrepet rasisme fordi den angivelige referansen var forsvunnet eller var blitt mindre viktig. Men alle disse «rasisme»-teoretikerne synes eksplisitt å godta premisset om at det fantes en «egentlig» og «opprinnelig» betydning av ordene, og at dette utgangspunktet eventuelt måtte suppleres med tanker om funksjonell kontinuitet for å begrunne at ordet «rasisme» allikevel kunne referere seg til oppfatninger om kultur. Det er allikevel nærliggende å tro at vanlig språkbruk og dens implisitt anerkjennelse av det brede rasismebegrepets legitimitet spilte inn for disse forskernes standpunkt og for ordets seiglivethet i offentlig debatt.

Jeg skal kort nevne noen mulige innvendinger, eksempelvis at de rasebiologiske fordommene er langt farligere enn de andre fordi de reduserer mulighetene for forhandlinger med «de andre», mens kultur er noe som det kan forhandles om og som det også rutinemessig er forhandlinger om. Nasjonale og religiøse spørsmål kan i prinsippet løses ved forhandlinger, mens henvisninger til biologi ikke kan det, heter det. Blant annet Hylland-Eriksen har understreket dette. Dette tilsier – slik jeg forstår argumentasjonen - at å inkorporere både forestillinger om kultur og forestillinger om biologi under samme begrep er lite hensiktsmessig.

Det er viktig at dette ikke berører ordet «rasisme» og dets betydning direkte. Det er ikke umulig å tenke seg at rasisme er av ulik slag og at den som argumenterer ut fra biologi er den mest virulente. Men dette er ikke noe argument mot den tesen jeg har satt frem: at det skjedde en innsnevring i forståelsen av hva ordet «rasisme» betyr og at denne har hatt en negativ innflytelse på innvandringsdebatten ved at referansen for ordet for det virkelig store problemet kunne henvises til marginale og forlatte standpunkter.

Dersom vi måler rasismens skadelighet ut fra potensialet for umenneskelighet er det også viktig at vi har mange kategorier mennesker som skiller seg fra oss på måter som i gitte tilfeller ikke gir basis for forhandlinger på en del områder: barn, psykiatriske pasienter og senile er et eksempel. Mangel på forhandlingsmuligheter peker ikke uten videre i retning av umenneskelighet. Omvendt er det viktig at eksempelvis krigene på Balkan på 90-tallet viste at religiøse og historiske motsetninger kan føre til like mye uforsonlighet som rasedefinerte motsetninger.

VIF bruker ordet "rasisme" i sitt prosjekt "Vålerenga mot rasisme" i en uspesifikk og presumptivt bred betydning. Det finnes andre eksempler på tilsvarende begrepsbruk⁵⁵. Her

---

⁵⁴ Berg Eriksen (1998).

⁵⁵ Se f. eks Norsk Folkehjelp (1996).

opptrer ordet i en annen diskurs enn den forskningen primært har forholdt seg til. Ut fra det foregående skulle det være klart at denne måten å bruke ordet på har historiske røtter og ikke kan sies å være noen egentlig nydanning og heller ikke representerer noen feil bruk av ordet.

En annen innvending, mer generell, ble fremsatt av Henrik Lunde, mangeårig medarbeider på Anti-Rasistisk Senter, i en diskusjon med undertegnede for noen år siden,. Det sentrale spørsmålet var «Hva gir det ekstra, hva tilfører det i en gitt debatt, dette å bruke ordet «rasisme» i dokumentasjon av klart fremmedfiendtlige holdninger?». Poenget her slik jeg forstår det er at enhver argumentasjon på feltet holdninger til innvandrere i dag bør være spesifikk og saksrettet. Bruken av ordet «rasisme» fremtrer i motsetning til dette som et unødig tillegg, et hinder for bestrebelsene på å skape en fruktbar debatt også videre.

Til dette er å si at mitt poeng ikke er at man bør begynne å bruke ordet «rasisme» langt oftere, men at argumentasjon av typen «dette er ikke rasisme fordi rasisme er noe annet» er dypt problematisk og ofte har en funksjon i retning av å unnskyldte holdninger som klart er svært problematiske. Argumentasjonen er ikke korrekt idehistorisk og fremfor alt, den skaper en diskontinuitet mellom anti-semittismen og den imperialistiske herrefolktenkningen på den ene siden og dagens fiendtlighet overfor innvandrere og urimelig motstand mot innvandring på den andre siden. Dette tilsier at den analysen jeg har fremført her bør gjentas når argumentene «jamen, dette er ikke rasisme...» dukker opp i offentlig debatt, eksempelvis i ordvekslingen mellom Jens Stoltenberg og den kurdiske komikeren Özz Nûjen i «Skavlan» i oktober 2013. I slike situasjoner kan det være rimelig å minne deltakerne om at spørsmålet om hva som er rasisme, og hva ikke, er mer komplisert enn som så.

Oppsummering, konklusjon og noen utdypinger

Vi ser altså at ordene "rase" og "rasisme" fram til annen verdenskrig var knyttet opp til et bredere og "løsere" begrep, (sett ut fra de vitenskapsteoretiske forutsetningene som vant frem for alvor i etterkrigstiden), men fra krigen av har forskere og andre kommentatorer ubegrunnet gitt det en snevrere mening knyttet til det sterke inntrykk av krigen og jødeutryddelsene. Denne meningen sammenfaller med tro på et diskreditert vitenskapelig standpunkt. «Rasisme» ble - om ikke et ord for nazisme - så et ord for noe som sterkt lignet nazismen - en fremmedfiendtlighet som rangerer blant de verste etiske villfarelser. Etter at støtte til dette standpunktet forsvant ble det lettere i innvandrings-Europa – ved en slags begrepsmanipulasjon - å erklære "rasisme" for å være forsvunnet eller marginalt. Et begrepsmessig skille ble lagt mellom mellomkrigstidens villfarelser og innvandringsperiodens beklagelige (men forståelige) skepsis til fremmede.

Men dersom vi kunne være enige om at ordet «rasisme» står for «ubegrunnet motvilje mot bestemte folkeslag» eller noe slik, og at referansen til nazismen er et spesielt tilfelle, blir det ikke så farlig å leve med bevisstheten om det finnes «mye rasisme» - med uklare grenser for hva som faller inn under begrepet 'rasisme'. For å snakke teologisk: påstander om rasisme i Norge i dag blir ikke lenger en påstand om en «dødssynd» som utelukker adressaten for uttrykket fra det moralske fellesskap, men en «vanlig synd» som kan være ille nok, men ikke utelukker adressaten på en måte som gir vedkommende et valg mellom avvisende protester eller opplevelsen av å være utstøtt. Vi vil også få en mer nyansert måte å identifisere

fenomener på mht. om de uttrykk for rasisme eller ikke, og ikke minst, påstander om rasisme blir ikke automatisk en slags fornærmelse eller injurie, men en alvorlig kritikk. Dette i kontrast til de rådende bortforklaringene. Kravet om veldig spesifikke grenser hang for øvrig intimt sammen med at anklagen om «rasisme» var ensbetydende med anklage om en slags nazisme. Derimot vil vi måtte godta at rasisme er et ganske omfattende og mangesidig fenomen der nazistenes ideologi var en «worst case». En kan ikke lenger si at det var «noe helt annet».

Det er videre grunn til å se med kritiske øyne på selve innsnevringen og den måten denne brukes på i offentlig debatt fra Enoch Powell av frem til vår egen Jens Stoltenberg selv om den ene er innvandringsmotstander og den andre en betinget tilhenger av innvandring.

Endelig er det ingen grunn til å legge skjul på at et bredere begrep 'rasisme' som benytter seg av begrepsordet «rasisme» er mer egnet til å omfatte det vi ut fra forskningen vet om meninger, politiske programmer, administrative rutiner og strukturelle forhold som illegitimt ekskluderer og diskriminerer innvandrere og andre minoriteter og påfører dem rettighetstap og store lidelser.

Litteratur

Banton, M (1970): The Concept of Race, i Zubaida, S. (ed) *Race and Racism. Explorations in Sociology*. The British Sociological Association. London, Tavistock.

Banton, M. (1986): Epistemological assumptions in the study of racial differentiation. I Rex, J and D. Mason (eds) *Theories of Race and Ethnic Relations*. Cambridge, Cambridge University Press.

Banton, M. (1992): The Nature and Causes of Racism and Racial Discrimination. *International Sociology* vol.7.

Barth, F. (2007): bruk og misbruk av ordet rasisme. *Dag og Tid*. 21.september 2007.

Benedict, R. (1942): *Race and Racism*. New York, Routledge & Kegan Paul.

Barker, M. (1981): *The New Racism*. London, Junction Books.

Biddiss, M. (1979): *Images of Race*. Leicester, Leicester University Press.

Brah, A. ,M. Hickman og M. Mac an Ghail (1999): Thinking identities, i, Brah, Hickman, Mac an Ghail (red): *Thinking identities: Ethnicity, Racism and Culture. Explorations in Sociology* 52. British Sociological Association. London, MacMillan Press.

Brox, O. (1997a): Forord, i, Brox, O. (red) *De liker oss ikke. Den norske rasismens ytringsformer*. Oslo, Tano Aschehoug.

Brox, O. (1997b): Norske rasismer, i, Brox, O. (red) *De liker oss ikke. Den norske rasismens ytringsformer*. Oslo, Tano Aschehoug.

Christoffersen, J. A. (1966): *The meaning of democracy as used in European Ideologies from the French to the Russian revolution*. Universitetsforlaget.

De Lapouge, G. V. (1899) *L'Aryen. Son rôle social*, Paris, Albert Fontemoing.

Eriksen, T. H. (2008): Raser eksisterer i dag. *Aftenposten* 18.02.08.

- Eriksen, T. B. (1988): Hva er rasisme? *Kirke og Kultur* nr. 17.
- Finot, J. (1906/2010) *Le préjugé de Race*. Optrykk 2010, Kessinger Publishing.
- Fredrickson G. M. (2002): *Racism. A short history*. Princeton og Oxford, Princeton University Press.
- Greenberg, S. B. (1980): *Race and State in Capitalist Development*. New Haven, Yale University Press.
- Gullestad, M. (2002): *Det norske sett med nye øyne*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hagtvet, B. (1993): I politikk og tanke. *Samora* nr. 2.
- Hannaford, I. (1996): *Race. The History of an Idea in the West*. Washington D. C., The Woodrow Wilson Center Press.
- Heiberg, T. (1988): Rasisme som et politisk virkemiddel for kontroll av arbeidskraft. *Immigranten* nr. 3.
- Hernes, G. og K. Knudsen (1990): *Svart på hvitt. Norske reaksjoner på flytninger, asylsøkere og innvandrere*. FAFO rapport nr. 109.
- Hirschfeld, M. (1938): *Racism*. London, Gollanzc.
- Hjemdal, O. K. (1983): Rasisme – diskriminering – fordommer. *Materialisten* nr.3/83
- Immigranten (1996): «Men dette er ikke rasisme...» Diskusjon mellom Arne Martin Klausen, Sunil Loona og Khalid Salimi.
- Kristoffersen, K.E., Simonsen, H. G. og Sveen, A. (2011): *Språk. En grunnbok*. Universitetsforlaget.
- Larsen, G. (1997): Statlig rasisme. Innledning i Studentlaget, Trondheim 27.feb (upublisert manus).
- Lavik, N. J. (1998): *Rasismens intellektuelle røtter: Rase, psykiatri og vitenskap – et historisk perspektiv*. Oslo, Tano Aschehoug.
- Lien, I. L. (1996): *Ordet som stempler djevlene*. Oslo, Aventura.
- Lien, I. L. (1997): Hvordan diagnostisere rasismen. Et problem for både innvandrere og forskere, i, Brox, O. (1997): *De liker oss ikke*. Den norske rasismens ytringsformer. Oslo, Tano Aschehoug.
- Llobera (2003): *The making of totalitarian thought*. Oxford and New York, Berg Editorial Offices.
- Loona, S. (1983): Nyrasismen i Norge. *Immigranten* nr. 2,1983.
- Loona, S. (1984): Er rasismebegrepet for vidt og unyansert? *Samora* nr. 1,1984.
- Mann, M. (2005): *The dark side of democracy . Explaining Ethnic Cleansing*. New York, Cambridge University Press.
- Meyer, K. E. (2000/2001): An Edwardian warning: The Unravelling of a Colossus. *World Policy Journal*, vol. XVII, no. 4, 2000/01.
- Miles, R. (1982): *Racism and Migrant Labour*. London, Routledge and Kegan Paul.

- Miles, R. (1989): *Racism*. London and New York, Routledge.
- Miles, R. (1993): *Racism after 'Race Relations'*. London and New York, Routledge.
- Munro, J (1899): *The story of the British Race*. London, Appleton & Company.
- Norsk Folkehjelp (1996): *Bekjemp rasismen*. Brosjyre Norsk Folkehjelp.
- Næss, A. (1953): *Interpretation and preciseness*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Næss, R. (1986): Statlig rasisme. *Materialisten* nr. 4,1986.
- Næss, R. (1999): Den teoretiske veien til fortrenkning av rasismen. I Horn, T. (red) *Stifinnere – pedagogikk og psykologi i det flerkulturelle Norge*. Oslo, Anti-rasistisk Senter.
- Næss, R. (2000): Et uønsket ord? Semantiske aspekter av diskusjonen om den nye rasismen. *Materialisten*, 3(2000).
- Næss, R. (2008): Møte om rasismebegrepet. *Samora* nr 3.2008.
- Rex, J. (1970): *Race relations in sociological theory*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- Skorgen, T. (2002): *Rasenes oppfinnelse. Rasetenkingens historie*. Oslo, Spartakus.
- Solomos, J. og L. Back (2000): *Theories of Race and Racism. A Reader*. New York, Routledge Readers in Sociology. Routledge.
- Saeed, J. L. (1997): *Semantics*. Oxford, Blackwell.
- Taguieff, P. A. (1988): *La force du prejudice: essai sur le racisme et ses doubles*. Paris, La decouverte.
- Todal-Jenssen, A. (1994): "Rasisme? Hvilken rasisme? Eller: Hvorfor vi ikke finner det vi ikke leter etter". *Tidsskrift for samfunnsforskning* 4: 385-389.
- Van den Berghe, P. L. (1967): *Race and Racism. A comparative perspective*. New York, Wiley.
- Wieworka, M. (1991): *L'espace du racisme*. Paris, Seuil.
- Wilson, W. J. (1973): *Power, Racism and Privilege. Race Relations in Theoretical and Sociohistorical Perspectives*. The Free Press. New York, Macmillan Publishing Co., Inc.
- Zubaida, S. (ed) (1970): *Race and Racialism. Explorations in Sociology*. The British Sociological Association. London, Tavistock.
- Åmås, K. O (2008): Rase - et ubrukelig ord. *Aftenposten* 10.02.08.